

STRESZCZENIE

Gminy żydowskie w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku

mgr Mateusz Matuszczyk

Celem niniejszej rozprawy jest stworzenie ogólnej charakterystyki sieci gmin żydowskich w pierwszej połowie XIX wieku. Podstawą w jej opracowaniu są zachowane materiały archiwalne w zespole Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Zostały one zebrane podczas kwerend, przeprowadzanych na zlecenie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Autor postawił szereg pytań badawczych, podejmując próbę odpowiedzi na nie w kolejnych częściach rozprawy. Najważniejszymi z nich było podjęcie kwestii statusu prawnego gmin żydowskich, przepisów prawnych regulujących ich funkcjonowanie i obsady stanowisk gminnych (zwłaszcza funkcji rabina), a z punktu widzenia władz państwowych także finansów gmin oraz statystyki ludności żydowskiej.

Początek analizowanego okresu, a więc pierwsze lata istnienia Królestwa Polskiego (od 1815 roku), to czas, kiedy władze państwowe podjęły kwestię zreformowania położenia prawnego Żydów. Działania te były w pewnym sensie kontynuacją procesów, rozpoczętych w czasach Sejmu Czteroletniego (1788-1792) oraz prowadzonych w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego (1807-1815), tym bardziej, że głównymi uczestnikami tych procedur były w dużym stopniu te same osoby (m.in. S. Grabowski, F. Łubieński, T. Mostowski, S. Staszic, J. K. Szaniawski, S. K. Potocki). Połowa XIX stulecia jako cezura końcowa została wyznaczona sztucznie. Nie doszło wtedy do znacznych zmian w położeniu prawnym ludności żydowskiej ani w sytuacji politycznej Królestwa Polskiego. Jednakże władze centralne wówczas zakończyły proces reorganizacji sieci gmin żydowskich, przekształcając je w struktury uznane przez państwo.

Rozprawa składa się ze wstępu, części pierwszej podzielonej na cztery rozdziały i podsumowania, oraz części drugiej – aneksu źródłowego, stanowiącego integralną część pracy.

W rozdziale pierwszym scharakteryzowano pokrótce żydowskie osadnictwo na ziemiach polskich w ciągu wieków, począwszy od pierwszych regulacji prawnych, czyli Statutu Kaliskiego, wydanego w XIII wieku przez Bolesława Pobożnego. Następnie autor skoncentrował się na omówieniu zmiany położenia prawnego Żydów na ziemiach polskich od końca XVIII wieku po połowę XIX stulecia, dokonanych przez władze państw zaborczych (Austrii, Prus i Rosji) oraz władze Księstwa Warszawskiego w latach 1807-1815.

Rozdział drugi stanowi omówienie położenia prawnego wyznawców judaizmu i próby jego zmiany od 1815 roku, czyli od chwili powołania do istnienia Królestwa Polskiego, po pierwszą połowę XIX wieku. Jednocześnie jest to swoisty obraz działania administracji państwowej i terenowej. Poruszono także istotną kwestię „cywilizowania” Żydów, by w ten sposób uczynić z nich „pożytecznych poddanych”. W sposób szczególny wyeksponowano w tym rozdziale postanowienie Namiestnika Królestwa Polskiego z 20 marca 1821 roku, powołujące dozory bóżnicze oraz ukaz cara Aleksandra I z 20 grudnia 1821 roku / 1 stycznia 1822 roku, likwidujący tradycyjne kahały, a także dopełniające te zarządzenia postanowienie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 7 września 1830 roku, przekształcające gminy żydowskie w okręgi dozorów bóżniczych i narzucające im obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych.

W rozdziale trzecim autor dokonał charakterystyki sieci gmin żydowskich w poszczególnych województwach Królestwa Polskiego. Było to możliwe na podstawie kwerendy z 1816 roku, projektów regulacji sieci gmin żydowskich z lat 20 i 30 XIX wieku, zestawień etatów (budżetów) gminnych z 1844 roku oraz wykazów okręgów dozoru bóżniczego z lat 1852-1853. Uwzględniono też kwestię statystyki ludności żydowskiej, finansów gmin oraz obiektów gminnych, choć w tym przypadku nie zawsze było możliwe uwzględnienie całego obszaru Królestwa Polskiego.

W rozdziale czwartym omówiono informacje o starszych kahalnych oraz rabinach, pozyskane dzięki zachowanym dokumentom z 1816 roku oraz z lat 1850-1852. Co istotne, dane z 1816 roku obejmują wiadomości o dochodach, kompetencjach, wieku, czasie pełnienia funkcji, miejscu pochodzenia a nawet sposobie ustanowienia rabinów. Dokumenty z lat 1850-1852 dostarczają nieco mniej informacji, ograniczając się głównie do podania pensji rabina oraz otrzymania (bądź nie) potwierdzenia od władz na stanowisku rabina.

Część druga niniejszej rozprawy dostarcza szczegółowych wiadomości, dotyczących poszczególnych gmin żydowskich: m.in. osoby rabinów, kahalnych, liczba ludności, budżet gminy, a także, o ile było to możliwe do ustanowienia, początki osadnictwa żydowskiego

w danej miejscowości, jak również moment oficjalnego uznania gminy przez władze Królestwa Polskiego.

Zatem na podstawie zachowanych dokumentów archiwalnych możliwe jest ukazanie liczebności i rozmieszczenia gmin żydowskich w Królestwie Polskim od jego powstania w 1815 roku do połowy XIX wieku. Zaletą tych materiałów jest bowiem to, że dotyczą wszystkich gmin z obszaru Królestwa Polskiego, co pozwala na porównanie stanu sieci gmin żydowskich na początku i na końcu omawianego okresu. Zdefiniowano także dokładnie pojęcie gminy żydowskiej, tak jak je rozumiały władze Królestwa Polskiego w omawianym okresie.

Częstochowa, dnia 15 kwietnia 2020 roku

Mateusz Matuszczyk